

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 1 (13)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобокулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc), доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиков Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Бахранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Abdurasilov Shoxrux Raupovich OʻRTA ASPLARDA TOSHKENTNING IJTIMOIIY-SIYOSIIY VA ETNIK TARIXI	5
2	Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi SHOHRUX MIRZONING ILMIY VA IJODIIY FAOLIYATIGA DOIR	14
3	Акбоева Зебинисо Джалолиддиновна ЯНГИ ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТИНИНГ ТУРКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИНИШИ ВА УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ	19
4	Begimqulova Laylo Mashrabovna AMIR TEMUR DAVLAT BOSHQARUVIDA OLIY MASLAHAT KENGASHINING FAOLIYATI	23
5	Begimqulova Laylo Mashrabovna AMIR TEMUR TAMONIDAN MARKAZLASHGAN DAVLAT ASOSLARINING YARATILISHI	28
6	Гаффоров Шокир Сафарович ПОЛИТИКА ЗАСЕЛЕНИЯ ТУРКМЕНСКИХ ТЕРРИТОРИЙ РОССИЙСКИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦАМИ В КОЛОНИАЛЬНЫЙ ПЕРИОД	35
7	Дусчанов Расулжон Рахимбердиевич ЎЗБЕКИСТОНДА МОЛИЯ ТИЗИМИ ТАРИХИ	43
8	Ernazarov Shermuhammad Eshbekovich TARIX, TARAQQIYOT VA MILLIY GʻOYA	49
9	Fayzrahmanova Zarina Ildarovna SHAYBONIYLAR SULOLASI DAVRIDA BUXORO XONLIGI	58
10	Исмоилова Парвина Хамиджон кизи ВОПРОС ОБ УЧРЕЖДЕНИИ СИСТЕМЫ КРЕДИТОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ (НА МАТЕРИАЛАХ ТУРКЕСТАНСКОГО СБОРНИКА)	66
11	Ишанходжаева Замира Райимовна., Махкамова Рано Аловиддин кизи ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ (ЎОДУ) ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА	72
12	Кобзева Ольга Петровна В ПАМЯТЬ ОБ УЧЕНОМ	81
13	Mamajonov Soyibjon Xalilovich “SHARQ KUTUBXONASI” ASARIDA AMIR TEMURNING DASHT YURISHI MASALASINING OʻRGANILISHI	86
14	Maxamova Shahlo Anatoliyevna CHIGʻATOY ULUSI MUSTAQILLIK DAVRI (1306-1346)NING ARABIY MANBALARDA AKS ETISHI	91
15	Norbekov Suhrob Farxod oʻgʻli SHARQIY SLAVYAN DIASPORASINING IJTIMOIIY - SIYOSIIY FAOLLIGI (USTUNLIGI): TURKISTON ASSR (1918-1924 YILLAR)	98
16	Ochilova Dilobar Joʻraqulovna MOʻGʻULLAR IMPERIYASINING SHAKLLANISHI DAVRI MASALASIDA SHARQ MANBALARNING QIYOSIIY TAHLILI	108
17	Qitaybekov Azizbek Kenesbek oʻgʻli 1970-YILLARDA QORAQALPOGʻISTON FUQARO AVIATSIYASINING XALQ XOʻJALIGIDAGI OʻRNI: ARXIV Hujjatlari TAHLILI	114
18	Qodirova Mavluda Mirzaraximovna QURBONJON DODXOHNING IQTISODIIY SIYOSATI	120
19	Qoraboyev Sherzodbek Raximovich MASJIDLAR FAOLIYATIDA MILLIY URF-ODATLAR VA DINIY QADRIYATLAR UYGʻUNLIGI (FARGʻONA VODIYSI TAJRIBASI ASOSIDA)	125

20	Tolibjonov Azizjon Tolibjonovich SULTON TAKASHNING IROQ SALJUQIYLARI VA ABBOSIYLAR XALIFALIGI BILAN SIYOSIY MUNOSABATLARI TARIXI	130
21	Turdaliyev Abduhilol Zohidjon o‘g‘li CHIG‘ATOY ULUSI VA ELXONIYLAR DAVLATI O‘RTASIDAGI SIYOSIY KURASHLAR	139
22	Худойкулов Урал Каримович ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИДА ЕНГИЛ ВА ОЗИҚ-ОВҚАТ САНОАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР ВА МУАММОЛАР	149
23	Хо‘jamberdiyev Ma‘murjon Mirkomil o‘g‘li TEMURIYLAR DAVRI TABIBLARI VA ULARNING KUNDALIK HAYOTI	156
24	G‘ulomov Ilhomjon Komiljonovich 1920-YILDA O‘TKAZILGAN AHOLINI RO‘YXATGA OLISH TADBIRINING ROSSIYA UCHUN IQTISODIY AXAMIYATI (TURKISTON ASSR MISOLIDA)	163

Turdaliyev A. Z.

«O‘zbekiston tarixi» mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Farg‘ona davlat universiteti

turdaliyevabduhilol@gmail.com**CHIG‘ATOY ULUSI VA ELXONIYLAR DAVLATI O‘RTASIDAGI
SIYOSIY KURASHLAR****ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada Chig‘atoy ulusi hukmdorlari va Elxoniylar o‘rtasidagi siyosiy kurashlar hamda ulusdagi taxt uchun siyosiy kurashlar borasida fikr-mulohazalar bildirib o‘tilgan. Mo‘g‘ullarning Movarounnahrdagi hukmronligi davri tarixga doir ma’lumotlar nisbatan kam uchraydi. Aynan shu sababli bu davri o‘rganishda ba’zi chalkashliklar mavjud. Rashididdin, Abulg‘oziy Bahodirxon, shuningdek, Mustafa Kafali, V.V.Bartold va boshqalarning asarlarida Chig‘atoy ulusi, hukmdorlari va ularning olib borgan siyosati haqida atroflicha fikr mulohazalar mavjud. Jumladan, V.V.Bartold Elxoniylar va Chig‘atoy ulusi hukmdorlarining o‘zaro kurashlarini manbalar asosida yoritgan. Elxoniylar saroyida xizmat qilgan Rashididdin esa siyosiy kurashlarga to‘xtalib o‘tadi.

Kalit so‘zlar: xon, elxoniylar, Abaqa, Baroqxon, Qaydu, qurultoy, Buyuk xon, yorliq.

KIRISH

O‘zbek tarixshunosligida Chig‘atoy ulusi va undagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni o‘rganishga bo‘lgan e’tibor tobora kuchayib bormoqda. Jumladan, Elxoniylar Abaqa va Chig‘atoy ulusi hukmdori Baroqxon davrida o‘zaro nizolar kuchaygan va shaharlarning vayron qilinishiga olib kelgan.

Xubilayxon 1264-yilda Ariqbug‘aning kuchini yo‘qotib, uni siyosiy maydondan chetlashtirgandan so‘ng qisqa muddat ichida katta qudratga ega bo‘ldi. Olg‘uxonning vafotidan keyin Muborakshohning Chig‘atoy ulusida taxtga chiqishi unga ma’qul kelmadi. Bunga asosiy sabab sifatida Muborakshohning musulmon bo‘lgani hamda undan yorliq olmagan holda taxtga chiqqanidir. Buddist hukmdor bo‘lgan Xubilay Pekindan Baroq ismli shahzodani jo‘natib, bir tomondan islomlashuvning yo‘lini to‘smoqchi, ikkinchi tomondan o‘zidan yorliq olmasdan taxtga chiqqan Muborakshohni taxtidan ag‘darishni maqsad qilgan edi[1:346]. Bu holatni Yisun-Tuvaning o‘g‘li Baroqqa yorliq berib, uni Chig‘atoy ulusiga yuborganidan anglash mumkin[2:100].

Baroq Chig‘atoy ulusi hukmronligi ostidagi ostidagi hududlarga yetib borganda, bu yerda Muborakshoh hokimiyatining kuchli ekanligidan kelib chiqib, Buyuk xon tomonidan berilgan yorlig‘ni oshkor etishni ma’qul ko‘rmadi. Shu sababli Baroq ukalari Mu‘min va Basar bilan birga Yesun-Tukaning o‘g‘illarining yurti bo‘lgan Chag‘oniyon viloyatiga chekinadi. Baroqning Chag‘aniyonga kelishi ortidan ko‘p o‘tmay, Muborakshohning bir necha amirlari uni tark etib, Baroq tomoniga o‘tib ketdilar. Xatto Muborakshohning o‘g‘li ham Baroqqa taslim bo‘lishga majbur bo‘ldi. Amirlarning taraf o‘zgartirishida Chingiziy an‘analarga

zid tarzda siyosat yuritilishi va hukmdorlikdagi musulmonlarning kuchli roli sabab bo'lgan. Baroq yetarli kuch to'plagach, Muborakshoh ustiga yurish qilib, uni Xo'jand shahri yaqinida taslim bo'lishga majbur etdi[3:320]. Bunga qaramasdan, Muborakshohning hukmronligi olti oy davom etdi. Yumshoq tabiatli hukmdor bo'lgan Muborakshoh raqibi Baroqqa bo'ysunib, uning xizmatiga kirgan va ayniqsa Baroqning Elxoniylar Abaqa ustiga uyushtirgan yurishlarida muhim vazifalar bajargan. Muborakshohning besh nafar o'g'li mavjud bo'lib, ular: Olchay-Bug'a, Buralgay, Hur-Qaday, Isen-Fulad va Kadakdir. Muborakshoh Chig'atoy xonlari orasida birinchilardan bo'lib islomni qabul qilgan va natijada taxtdan ayrilgan shaxsdir.

TADQIQOTNING ASOSIY NATIJALARI

1264-yilda Baroq O'zgandda taxtga o'tirib, Olg'u va Organa xotunning barcha xazinasini qo'lga kiritdi[4:520]. Xonlikka chiqqan Baroq davlatdan yig'ilgan soliqni yorliq olgan Xubilayxonga yuborishi kerak edi. Bu ishlarni amalga oshirish uchun u Mahmud Yalovochning o'g'li Mas'udni hokim sifatida tayinladi. Chingizxon davridan beri Chig'atoy ulusi tomonidan yig'ilgan soliqlarning Buyuk xonga yuborilishi an'anaga aylangan bo'lsa-da, bu masala tarix davomida katta muammoga aylangan. Chunki daromadning muayyan qismi tashqariga yuborilgani harbiy qudratning zaiflashuviga sabab bo'lgan. Taxtga chiqqanidan ikki yil o'tgach Baroq islomni qabul qilib, "Sulton G'iyosiddin" laqabini oldi. Groussetning ma'lumotiga ko'ra, Baroq Elxoniylar Abaqa bilan 1270-yilgi jangda mag'lubiyatga uchraganidan so'ng qo'l ostidagi askarlar bilan Movarounnahrga qaytib, otidan yiqilib jarohat olgani sababli qishni Buxoroda o'tkazgan va aynan shu yerda "G'iyosiddin" laqabini olgan[5:372]. Muborakshoh bilan boshlangan islomiy harakat Baroq davrida davom etgan bo'lsa-da, keyingi voqealar natijasida uning rivoji to'xtagan. Abulg'azi Bahodirxon Baroqxonning umri davomida islomni yoyishga intilganini, ko'plab mo'g'ullarni islomga kirgizganini, ammo u vafotidan so'ng aksariyat mo'g'ullar yana avvalgi dinlariga qaytganini bildiradi[6:131].

Baroqxon Chig'atoyxonning o'g'li Mutigenning nabirasi, Yesu-Munggening o'g'lidir. Otasi Yesu-Mungge 1251-yilda Mo'ngge xonning taxtga chiqishiga qarshi bo'lgan va fitna ishlari sabab o'zaro hamtovoq shahzodalar bilan birga qatl etilgan. Shundan so'ng shahzodalar avlodi Qoraqurumga tarbiyaga jo'natilgan va Baroq ham shu shahzodalar safida bo'lgan. Ular ulusga qaytgach u qisqa muddat ichida hokimiyatni qo'lga oldi, oldingi xon Muborakshohni o'z tasarrufiga kiritib, uni ov amiri lavozimiga tayin etdi[4:520]. Baroq hukmron bo'lgan davrda Qayduxon, Elxoniylar Abaqa va Xubilayxonga qarshi turib, o'z ulusini himoya qilishga majbur bo'ldi. Xubilay Baroqning itoatkor bo'lmasligini anglagach, Turkiston kabi muhim hudud ustidan hukmronlikni mustahkamlash uchun qat'iy siyosiy choralar ko'rishi zarurligini bildi. Shu bilan Baroq singari harbiy faol shaxsni va O'riqbug'aning tarafdori Qayduni siyosiy maydondan chetlashtirmoqchi bo'ldi. Bu holat Chig'atoy ulusi bilan Yuan sulolasi o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashuviga olib keldi.

Shuningdek, Chig'atoylar Elxoniylar va Yuan sulolasi tomonidan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan qo'shma harbiy bosimdan xavotirda edilar. Shu tariqa

ikki kuch o'rtasidagi siyosiy raqobat ochiq tus oldi. O'qtoy avlodining yetakchisi bo'lgan Qaydu ham Buyuk xonlik huquqlaridan voz kechishni istamasdi. U ittifoq izlab Baroqdan o'zini qonuniy hukmdor sifatida tan olishini, unga bo'ysunishini talab qildi, ammo Baroq bu taklifni rad etdi. Rad etishining asosiy sababi Qaydu qo'l ostida muntazam va kuchli qo'shin yo'qligi edi.

Bu davrda Oltin O'rda hukmdori Mangu Temur ham Buyuk xonlik masalasida noaniq pozitsiyada bo'lgan bo'lsa-da, Xubilayga xayrixoh emas edi. Shu bois Qaydu qo'shinini kuchaytirish yo'lida unga qo'shin yuborib, u bilan ittifoq tuzdi. Natijada Qaydu Talas vohasini taladi, Baroq esa qiyin vaziyatda Movarounnahrda chekinishga majbur bo'ldi. Baroq qo'shin to'plash uchun o'z aholisi ustiga mashaqqatli soliqlar yukladi, hunarmandlarni tunu-kun qurol yasashga majbur qildi, ammo baribir yetarli manba topa olmadi[7:83-84]. 1269-yilda uch ulus hukmdorlari birgalik siyosatni belgilash maqsadida yig'ildilar. Yetti kun ziyofat uyushtirilgach, sakkizinchi kuni Qaydu raisligida qurultoy o'tkazildi. Qurultoyda Baroqning aytgan so'zlari uning maqsadlarini aks ettiradi. U Chig'atoy ulusining o'ziga tegishli hududlarda mustaqil hokimiyatni to'liq tiklashni talab qiladi. Aynan shu masala Baroq bilan Elxoniy Abaqa o'rtasida yuzaga kelgan urushning asosiy sabablaridan biri sifatida ilgari surilgan.

Baroq o'z xonligidagi og'ir vaziyatni tushuntirib, barcha qarindoshlari keng yer-mulkka ega ekanini, atrofni qarindoshlari va Qaydu tomonidan tahdid ostida ekanligini qurultoy ishtirokchilariga izohlamochi bo'ldi. Xonlik a'zolari qurultoy davomida bir-birlariga doimo "anda" deb murojaat qilardilar, kiyimlarini o'zgartirardilar va turk-mo'g'ol an'analari binoan qasamyod qilardilar; ya'ni ichimlik stakanlarini almashtirib, bir-birlariga sodiq bo'lishga qasam ichardilar. Vassafning yozishicha, bu qurultoy 1267-yillarda Samarqandning shimolidagi Qatvon yerlarida, Rashiduddin ma'lumotlariga ko'ra esa 1269-yilda Talasda bo'lib o'tgan. Natijada Mavarounnahrning uchdan ikki qismi Baroqqa, uchdan biri esa Qaydu va Mangu Temurga taqsimlanishi belgilandi. Bundan tashqari, Baroqning mulkini kengaytirishi uchun Abaqa yerlariga hujum qilishiga qurultoyda ruxsat berildi. Shahzodalar bundan buyon shaharlar va ekin maydonlarida zo'ravonlik qilmasliklari, chorvalarini o'tloqlarda boqmasliklari va hududlarga zarar yetkazmasliklari, qabul qilingan qarorlardan voz kechmasliklarini kelishib oldilar. Shu qaror qabul qilingach, qurultoy yakunlandi.

Bundan tashqari, Baroqxon qurultoydan so'ng qishloqlar va dehqonchilikni rivojlantirish, ijtimoiy hayotni mustahkamlashga hissa qo'shdi. Belgilangan siyosat bilan Chig'atoylar va O'qtoylar Tuluning Xitoy va Erondagi vorislariga qarshi ittifoq tuzdilar. Ular uchun bir-birlariga qasam orqali bog'lanish oilaviy aloqalardan muhimroq edi. Xonlar tomonidan yaxshi tashkil etilgan va jozibali katta savdo markazlarini yaratish chorasini tez buziladigan ittifoqlardan samaraliroq bo'ldi. Ammo ushbu ittifoq Chig'atoy ulusini keyinchalik chiqish yo'q bo'lgan murakkab vaziyatga solishi mumkin edi. Ushbu qurultoy Chig'atoy ulusi tarixida sezilarli o'zgarishlar keltirdi. Zaki Validining ta'kidlashicha, "To'rt buyuk ulusdan uchinchi bo'lgan O'qtoylar janubga qarab kengaydi, Talas va Toshkent hududlari ularning nazoratiga o'tdi. Chig'atoy xonligi bilan ushbu viloyatlar ustidan nazorat va boshqaruv masalalari yuzasidan urushlar sodir bo'ldi. Nihoyat, 1268-yilda

Samarqand shimolida Qatvonda, 1269-yil bahorida Talas va Kenchekda Jo'ji xonligi ishtirokida qurultoy o'tkazildi. Qurultoyda uluslarning egallagan hududlari o'zgartirildi, Oltoy va Jung'ariya hududiga ko'chib o'tgan O'qtoy xonligi qabilalari yuz minglab, ehtimol millionlab insonlarni O'rta Tyanshanga, Chig'atoy aholisini Sharqiy Buxoro va Hisor atrofiga ko'chirishga olib keldi. Natijada Mo'g'ullar Tyanshan hududini zabt etib, eski vohalarga tushib "Kent Turku" bo'ldilar va bu ulkan ko'chish Temur davrigacha davom etdi. Shu tariqa, jiddiy sotsiologik o'zgarishlar va aholining aralashishiga sabab bo'ladigan muhim qarorlar qabul qilindi, va harakat maydoni cheklangan Chig'atoy xoni Baroq Elxoniy hududlariga hujum qilish imkoniyatini oldi. Baroq bu imkoniyatni qo'lga kiritib tezda tayyorgarliklarni boshladi. Shu tayyorgarliklar davomida u xalqni turli talablar soliqlar bilan qiyin ahvolga tushirdi. Bundan tashqari Movarounnahrda barcha chorvani haydab yubordi, xalqning mol-mulkini majburan oldi va bosqinchilik siyosatini amalga oshirishga harakat boshladi. Ma'sudning keltirgan ayg'oqchilik ma'lumotlaridan so'ng Baroq yurish rejasidan voz kechdi[7:522].

Baroqxon, xonlik uchun Xubilayga qarshi urush ochgan Qaydu bilan Buyuk xon o'rtasida muvozanatli siyosat qo'llashga harakat qilgan bo'lsa-da, bir muddatdan keyin Qaydu hukmronligini tan olishga majbur bo'ldi. Qayduxonning Baroqxon va Chig'atoy xonligi ustidagi barcha vakolatlari uning qo'lga o'tganligi Tarozi shahrida bo'lib o'tgan uchrashuvda rasmiylashdi. Ikki ittifoqchi o'rtasida kelishuvga ko'ra, Qaydu xoqon sifatida Ili havzasi va Turfonga ega bo'ldi, Movarounnahrning katta qismi va Xuroson esa Baroqga berildi. 1269-yilda Talasda bo'lib o'tgan qurultoydan keyin amalga oshirilgan muhim o'zgarishlar bilan Chig'atoy ulusi endi Buyuk xonga bo'ysunmay, Qaydu ulusi boshqaruvi ostiga kiradi. Shu tariqa Ma'sud Yalovoch Qayduxon nomidan umumiy vali unvoni bilan shaharlarni boshqaradi. Chig'atoy ulusi, Olg'u tomonidan boshlangan mustaqillik harakatini shu tariqa yo'qotdi. Michal Biran esa Qaydu ko'tarilishini shunday tushuntiradi: Baroq 1270-yilda Hirotdagi jangda mag'lub bo'lishida Qaydu bilvosita hissa qo'shgan. Qayduxon yaxshi qo'mondon, urush strategiyalarini yaxshi bilgan, Mo'g'ul an'anasiga qat'iy rioya qilgan va hukmronligi davomida musulmonlar va islomni qabul qilganlarga nisbatan hech qachon ortiqcha munosabatda bo'lmagan. Shu sababli Jamol Qarshiy uni adolatli, saxiy, halim, donolik bilan ish tutadigan, musulmonlarni himoya qiluvchi xon sifatida ta'riflaydi.

Xubilay Xitoy va Yaponiya bilan shug'ullangan bir paytda bu vaziyatlarga darhol javob berishni istamadi. Keyinchalik Xubilay eng yaxshi generali Nomoganni yuborib, ushbu ittifoqni yo'q qilishga harakat qildi. Nomogan urushlarda muvaffaqiyat qozonib, O'qtoy va Chig'atoylarning birligi buzildi, xiyonatlar yuzaga keldi va ko'plar Xubilay tarafiga o'tishdi. Shu urushlar davomida Qayduxonning Xitoydagi eng katta homiylaridan biri Nayan vafot etdi[8:240]. Baroq xonlikning dastlabki yillarida Xubilayxon 6 000 kishilik kuch bilan Mo'gultay nomli qo'mondoni yubordi, Baroq esa uni mag'lub etib, Xo'tan shahriga qadar yurdi. Abaqa Elxoniy taxtiga o'tganidan keyin chegaralarda to'qnashuvlar yuz berdi. Shu davrda Elxon Abaqa Oltin Orda va Chig'atoylar bilan kurashishga majbur bo'ldi. Elxoniyalar, Berkaxon boshchiligidagi Oltin Orda

shimoldan hujum qilishi mumkinligidan xavotirda edi. Bu davrda Oltin Orda bilan bo'lgan mojaro natijasida Elxoniylar va Vizantiya o'rtasida yaqinlashuv yuz berdi.

Abaqa Vizantiya bilan aloqalarni mustahkamlash uchun imperator qizi Despina bilan turmush qildi. Bu malika bilan birga Antakya patriarxi va bir qator ruhoniylar ham hamrohlik qildi. Vizantiya ushbu yaqinlashuvdan foyda ko'rdi, u Sharqiy savdo yo'llarini, ya'ni Turkistondan boshlab Elxoniy hududidan o'tib, Anqara orqali Istanbulga boruvchi yo'lni xavfsizlashtirdi[9:21]. Shu tariqa Elxoniylar Oltin Orda ustidan ustunlikka ega bo'ldi va Chig'atoylarga qarshi osonroq kurash imkonini qo'lga kiritdi. Oltin O'rda va Elxoniylar orasidagi asosiy mojaro manbai Ozarbayjon hududi bo'ldi, chunki Abaqa otasi Hulagu kabi bu hududning o'tloqlari, shahar va qishloqlarining rivojlanishi, xususan to'qimachilik sanoatiga katta e'tibor qaratdi. Berkaxon esa Ozarbayjon hududini Oltin Orda chegarasiga kiritishga harakat qilgan va o'z qo'shinlari Eronni ishg'ol qilishda va Bag'dodni egallashda qatnashgani uchun bu hududni mukofot yoki ulush sifatida talab qilishi ikki tomon o'rtasida urushga sabab bo'ldi.

1269-yilda bo'lib o'tgan qurultoydan keyin Qaydu va Baroq o'z muammolarini chetga surib, tinchlik o'rnatdilar. Shu tinchlik bilan Qaydu 1301 yoki 1303-yilgacha Chig'atoy xonligi taxtida hukmronlik qildi[10:356]. Ushbu tinchlik siyosiy yaqinlashuvning kuchini namoyon qilish maqsadida ishlatilgan bo'lishi mumkin. Qurultoy qarorlariga ko'ra, Baroqxon Elxon Abaqa yerlarini egallash uchun harakatga o'tdi. Shu sababli, bu tinchlikdan keyin vali Mahmud Yalovochning o'g'li Ma'sud Yalovoch Qayduxon va Movarounnahr hukmdori Baroqxon nomidan Abaqa huzuriga elchi sifatida yuborildi. Ma'sud Abaqa huzuriga yetib borgach, Baroqning do'stona so'zlarini yetkazdi. Ammo Ma'sudning yomon niyati Juvayniy bilan qilgan yomon muomalasi orqali sezildi. Juvayniy uni mehmondo'stona kutib oldi, lekin Ma'sud uni haqorat qildi. Ma'sud Yalovoch Elxoniylar saroyiga yuborilishining asl sababi do'stlik emas, balki Elxoniylar ahvoli haqida axborot to'plash edi. Ma'sud Elxoniylar saroyini tark etishi bilan Baroqning qo'shinlari Amudaryoni kesib hujum qilgani haqida xabar yetkazildi. Bu xabar Baroqning Movarounnahrda e'tiborini boshqa tomonga qaratish strategiyasi ekanligi ma'lum bo'ldi.

Baroq, Movarounnahrda qo'llagan qattiq soliqlar orqali armiyani tashkil qilib, hujumlarni boshladi. Natijada u Xurosonning barcha hududlarini muvaffaqiyat bilan egalladi. Baroq o'z xavfsizligini ta'minlash maqsadida Elxoniylarning sharqqa yurishini oldini olish uchun, Abaqa xizmatida bo'lgan qarindoshi Nikudarni Abaqaga qarshi qo'zg'atdi. Nikudar bilan bog'lanish uchun elchilar yuborildi va unga maxfiy xatlar yetkazildi, jumladan ichida maxfiy yozuv joylashtirilgan o'qlar ham bor edi. Nikudar ushbu xatlarni o'qib, Baroqning harakatlariga qarshi kurashishga urinmadi va o'z hududiga qaytdi. Nikudar o'z hududida qo'shinini ko'paytirib, boyligini oshirdi. Uning qo'shinlari va mulki katta edi: 150 ta arava, ko'plab ot va chorva hayvonlari, shuningdek 40 000 jangchi otliq. Nikudar va qo'shinlari tunda yo'l to'sib, karvonlarni talashdi, qishloqlarni bosib, odamlarni o'ldirdi, ruhoniylarni qiynadi va vahshiylik qildi. Bu qonun tanimaydigan harakatlar manastrlar va qishloqlarga zarar yetkazdi.

Buni eshitgan Arman va Gruziya hukmdorlari Abaqa huzuriga shikoyat qildilar. Abaqa Nikudarga qarshi qo'shin yubordi. Nikudar esa Abaqa qo'shinariga qarshi hujum qildi va Darband orqali Baroq qo'shiniga qo'shilmoqchi bo'ldi. Bu haqida xabar olgan Abaqa qo'mondon Shiremun no'yon Nikudar ustiga yubordi. Nikudarning qo'shinlari va Shiremun qo'shinlari orasida kuchli to'qnashuv yuz berdi. Nikudar to'qnashuvdan qochib, Darband orqali yashirib, Gruziya tog'larida yo'lini yo'qotdi. Ko'plab askarlari halok bo'ldi. Nikudar oxir-oqibat Qutaisi shahriga yashirindi. Lekin Baroqqa yordam berish fikridan qaytmadi. Buni eshitgan Abaqa Nikudar yordamini to'xtatish uchun elchilar yubordi. Nikudar qo'shinlari bilan Darband orqali Baroqqa qo'shilish niyatida bo'lganda, Shiremun uni ushladi. Nikudar mag'lub bo'lib, barcha boyliklari va xotini bilan 1281-yil dekabrda Abaqa huzuriga yetkazildi[11:69]. Xuroson voqealari tugagach, u ozod qilindi va keyinchalik vafot etdi. Nikudarning qochib ketgan qo'shinarining bir qismi uzoq vaqt davomida talonchilik qilib bordi.

Shu sharoitda Baroqning Xurosonni egallash harakati ham muvaffaqiyatsiz bo'ldi. Yurish quyidagicha tashkil qilingan edi. Baroqxon qo'shinlarida Qayduxon tomonidan yuborilgan Qipchoq-O'g'uz qo'shinlaridan tashqari, Chig'atoy shahzodalaridan Ahmad Bo'ru, Nikbay O'g'ul, Taligu va Muborakshoh ham o'z qo'shinlari bilan ishtirok etdi. Shu bilan birga, uning aka-ukalari Mumin va Yasar Bayli ham Baroq yonida edilar. Ushbu qo'shinlar ikki yo'l bilan Sirdaryo (Jayhun)ni kesib o'tdilar. Biri Termiz yaqinidan Badaxshon, Toliqon, Shibirg'on orqali, ikkinchisi Amu yaqinidan Marv hududlarini egalladi. Keyin ikki qo'shin Nishaburga yetib, birlashdi va Abaqa qo'shinlarini mag'lub etib, Nishabur ham egallandi. Hirotga yetib kelganlarida Abaqaxonning ukasi va Xuroson voliysi Bochinni mag'lub etishdi. Hirot shahriga yetganda Ma'sud shahar devorlariga borib, lekin shahar eshigi yopiq ekanini ko'rdi. Shahar qozisi devorlarga chiqib, Abaqa shahri ularga topshirganini va dushmanlarga eshikni ochmaslikni va'dalashganini aytdi. Ma'sud Baroqqa bu holatni xabar qildi, Baroqxon esa g'azablendi, ayni shu paytda Abaqa qo'shinlari shaharni tark etdi. Qutlug' Temur vositachiligida Baroq Hirotlik Shamsiddin kurd bilan aloqalarni o'rnatdi. Bu istilolardan so'ng Hirot maligi Shamsiddin kurd unga bo'ysunishga va soliq to'lashga majbur bo'ldi. Shunga ko'ra, Baroq uni turli sovg'alar bilan mukofotladi va Xuroson hududlarini unga topshirdi. Baroq shunday dedi: "Bundan keyin men nimani egallasam, xuddi shu tarzda senga ham taqsimlanadi." Malik Shamsiddin kurd juda hushyor va hiyla-nayrang qiluvchi odam edi. U Baroqning so'zlaridan ta'sirlanib, xalqidan ortiqcha soliq undira boshladi va hududdagi aholiga zulm qildi.

Biroq Baroqxon mag'lub bo'lgach, Abaqaxon undan o'ch olishga harakat qildi. Vazir Juvayniy taklifiga binoan saroyga kelgan Shamsiddin kurd surgunga haydaldi va Oltin Orda tasarrufidagi Kavkaz chegarasida, vataniga qayta olmasdan, 1278-yilda vafot etdi[7:100]. Shu davrda Abaqaxon Mamluklar masalasi bilan ham shug'ullanmoqda edi. Ushbu masaladan qutulish maqsadida u G'arb bilan aloqalarni o'rnatdi. Natijada Angliya shahzodasi Eduard bilan ittifoq tuzildi. Biroq kutilmagan tarzda, Chig'atoylar va Elxoniylar sharqiy chegaralarni tahdid qilishi

va Xurosonni egallashi sababli Abaqa Mamluklarga qarshi rejalangan yurishdan voz kechdi. Bu istilolardan keyin Abaqa tezda Ozarbayjondan qaytdi. Abaqa sharqqa yuborgan qo'shini mag'lubiyatga uchraganligi sababli, Baroq Nikudarni isyon ko'tarishga undaganda Elxoniylar uchun jiddiy xavf yuzaga kelayotgan edi. Ammo bu xavf bartaraf etilgach, Abaqa 1270-yil 27-aprelda Xurosonga yurishni rejalashtirdi.

Ozarbayjon va Kavkaz hududlarida Elxoniylar va Oltin O'rda o'rtasida kelishmovchiliklar yuzaga kelganidek, Xuroson hududida ham Elxoniylar bilan Chig'atoylar bu mintaqani nazorat qilish uchun kurash boshladilar. Elxon Abaqa Hirot hududida uchta josusni ushlaganida, Oltin O'rda yana Darband orqali hujum qilganini bildi. Abaqa darhol bu hududga yo'l oldi. Josuslardan ikkitasi qatl qilindi, uchinchisi esa Abaqa rejasiga binoan ozod qilindi. Shu josus ot topib unga minib, Baroq tomon qochdi va unga Abaqaxonning holatini xabar berdi. U aytdiki, jang maydonida faqat chodir, kiyim-kechak, kuloh va kamar bor. Baroq bu xabardan juda xursand bo'ldi va Abaqaxonning buyruqlari, qo'shini va kuchi haqida so'radi. Josus shunday dedi: "Ularning hayvonlari va qurollari ko'p, ammo ularning qo'mondonlari shijoatli emas va qo'shini G'arbga hujumga tayyorlanmoqda"[7:100]. Bu Baroqga kuch bag'ishladi. Josus ozod qilinishidan so'ng, Abaqaxon barcha qo'shinlari bilan Baroq bilan yuzlashdi. Baroq Abaqa G'arbga yurayotganini o'ylagan bo'lsa-da, uning o'rniga Abaqa qo'shin bilan harakat qilayotganini ko'rib, bularning barchasi oldindan tayyorlangan tuzoq ekanligini anglab etdi. Shu vaqtda Baroqning qarorgohini tark qilgan bir munajjim qo'y suyagi ustida qilgan kuzatuviga asoslanib, Abaqaning g'alabasini bashorat qildi.

Abaqaxonning rejasi muvaffaqiyatli bo'ldi va Baroq Abaqa G'arbga yurmoqda deb ishonib qoldi. Har ikki qo'shin yuzma-yuz kelganda, kechikmasdan jang boshlandi. 1271-yil yozida bo'lib o'tgan jangda Qayduxon yordamga yuborgan qo'shinlar Baroqni jangning eng issiq pallalarida tark etdi va natijada bashorat qilinganidek Baroq to'liq mag'lub bo'ldi. Abaqaxon qo'shinining o'ng qanoti Tobshin O'g'ul bilan birga Samagar va Hindu no'yonlarga, chap qanoti Yoshmut, Suntay, Argun Aka Shiktur no'yon, Burultay va Abdulloh Akaga topshirildi. Baroqning eng kuchli jangchilari Mergavul va Jelayirtay ham ushbu jangda halok bo'ldi. 22-iyul 1271-yilda Hirot yaqinida sodir bo'lgan va juda qattiq bo'lgan jangdan so'ng Elxoniylar qiyin bo'lsa-da g'alaba qozondi. Baroq mag'lubiyatdan keyin Buxoraga qaytib, ukasi Yasar orqali Qayduxonga vaziyatni bildirdi. Bu voqealar Qaydu Xonning manfaati yo'lga mos keldi, chunki u qarshisida kuchli Baroqni ko'rishni istamadi va Elxoniylarni zaiflashtirdi. Shu sababli Qayduxon oldindan yordamga yuborgan qo'shinlar Baroqni tark etgan. Baroqning qaytish jarayoni davomida Elxoniylar qo'shinlari Jayhun daryosini kesib, Chig'atoy hududiga kirib, Baroqni qiyin ahvolga solishdi. Elxoniylar Buxorani egallab, talan-taroj qilishdi. Shu tariqa Abaqa Xuroson yurishi bilan Baroqning Xurosondagi orzulariga chek qo'ydi.

Movarounnahrqa qaytgan Baroq ot yiqilib olgan jarohati sababli qish mavsumini Buxorada o'tkazdi. Qayduxon Baroqga yordam berish uchun Movarounnahrqa yetib keldi. Shu sababli Elxoniylar qo'shinlari tezda Jayhun

janubiga tortildi[2:351]. Qayduxon barcha ishlarning o'z xohishiga ko'ra ketganini ko'rib, qasamini bahona qilib Chig'atoy hududiga kirib keldi. Baroqning qarargohiga yetganda esa Baroq allaqachon vafot etgan edi. Qayduxon Baroqni zahar bilan o'ldirtirdi va shunday qilib Chig'atoy xonligi ustida to'liq hukmronlik o'rnatdi. Baroqxon vafotidan oldin Islomni qabul qilgan yoki qilmaganligi manbalar orasida farq qiladi. Rashiduddin uni musulmon kabi dafn etilmagan, Mo'g'ul uslubida baland tepalikka dafn qilganini aytsa, Vassaf esa Islomni qabul qilganini yozib qoldirgan. Shunga qaramay, Qayduxon uni Mo'g'ul odatiga ko'ra tog'da dafn ettirdi. Baroq Xon vafot etganda besh o'g'lini qoldirdi: Bek-Temur, Duva, Tokta, Uladay va Bozma[2:113].

Elxoniy hukmdori Abaqa Chig'atoylarning holatidan foyda olish maqsadida Suriya yurishini kechiktirdi. Keyinchalik, Halabga hujum boshladi. Hududni taladi. Abaqa Baroqning vafoti va Chig'atoylar boshsiz qolganini bilib, bu hududda endi muammo bo'lmasligini hisoblagan. Shu bilan birga, u Chig'atoylardan qasos olish va ulus ustidan to'liq nazorat o'rnatish, yoki kamida sharqiy chegaralarda tinchlikni ta'minlash maqsadida buni imkoniyat sifatida ko'rdi. Elxon Abaqa Suriya safaridan qaytgan zahoti Xiva va Urganchga ham hujum qildi.

XULOSA

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqqan holda, Abaqa va Baroq orasidagi nizolar hech kimga siyosiy ustunlik bermaganini ayta olamiz. Bu kurashdan Qaydu foydalandi va Chig'atoy ulusidagi ta'sirini kuchaytirib oldi. Abaqa esa Xurasonni tassarrufida saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Cahun L., Asya Tarihine Giriş Türkler Ve Moğollar, çev. İ. Kaya, Toplumsal Dönüşüm yay. – İstanbul, 2013.
2. Kafali M., “Çağatay Hanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yay. – Ankara, 2002.
3. Roux J. P., Moğol İmparatorluğu Tarihi, çev. A. Kazancıgil, A. Bereket, Kabalcı yay. – İstanbul, 2001.
4. Barthold V. V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, çev. H. D. Yıldız, Kronik yay. – İstanbul, 2017.
5. Grousset R., Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur, çev., H. İncelik, TTK yay. – Ankara, 2011.
6. Ebu'l Gazi Bahadır Han, Türk'ün Soyağacı Türk Şeceresi, çev., Y. Yiğit, İlgi Kültür Sanat yay. – İstanbul, 2009.
7. Hamedani R. F., Camiü't Tevarih (İlhanlılar Kısım), çev. İ. Aka, M. Ersan, A. H. Khelejani TTK yay. – Ankara, 2013.
8. D'ohsson. A., Moğol Tarihi, çev. E. Kalan, IQ Kültür Sanat yay. – İstanbul, 2014.
9. Haykiran K. R., Moğollar Zamanında Yakın Doğu, Ötüken yay. – İstanbul, 2016.
10. Hizmetli S., “Çağatay Devleti”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye yay. – Ankara, 2002.

11. Galstyan, A. G., Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, çev. İ. Kemaloğlu, Yeditep yay. – İstanbul, 2017.

Турдалиев А. З.

Студент 1 курса магистратуры по специальности «История Узбекистана»

Ферганский государственный университет

turdaliyevabduhilol@gmail.com

ПОЛИТИЧЕСКАЯ БОРЬБА МЕЖДУ ЧАГАТАЙСКИМ УЛУСОМ И ГОСУДАРСТВОМ ИЛЬХАНОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются политические противостояния между правителями Чагатайского улуса и государством Ильханов, а также внутренние борьбы за престол и власть внутри улуса. Сведения по истории периода господства монголов в Мавераннахре встречаются сравнительно редко. Именно по этой причине в изучении данного этапа сохраняются определённые разночтения и дискуссионные моменты. В трудах Рашид ад-Дина, Абулгази Бахадур-хана, а также Мустафы Кафали, В. В. Бартольда и других исследователей содержатся обстоятельные рассуждения о Чагатайском улусе, его правителях и проводимой ими политике. В частности, В. В. Бартольд на основе источников осветил взаимную борьбу между правителями государства Ильханов и Чагатайского улуса. Рашид ад-Дин, находившийся на службе при дворе ильханов, уделяет особое внимание вопросам политической борьбы.

Ключевые слова: хан, ильханы, Абака, Барак-хан, Кайду, курултай, Великий хан, ярлык.

Turdaliyev A. Z.

1st year master's student on specialty «History of Uzbekistan»

Fergana State University

turdaliyevabduhilol@gmail.com

POLITICAL STRUGGLES BETWEEN THE CHAGATAI ULUS AND THE ILKHANATE STATE

ABSTRACT

This article analyzes the political confrontations between the rulers of the Chagatai Ulus and the Ilkhanate, as well as the internal struggles for succession and authority within the ulus. Information on the history of the period of Mongol rule in Mawarannahr is relatively scarce. For this reason, certain ambiguities and debatable issues persist in the study of this era. The works of Rashid al-Din, Abulgazi Bahadur Khan, as well as Mustafa Kafali, V. V. Barthold, and other scholars contain detailed analyses of the Chagatai Ulus, its rulers, and the policies

they pursued. In particular, V. V. Barthold, drawing on primary sources, examined the conflicts between the rulers of the Ilkhanate and the Chagatai Ulus. Rashid al-Din, who served at the court of the Ilkhans, devoted special attention to issues of political struggle.

Keywords: khan, Ilkhanate, Abaqa, Baraq Khan, Qaidu, qurultai, Great Khan, yarligh.